

הרב שלמה אבינר

הנדסה גנטית, בחירה חופשית וניסויים מסוכנים בבני אדם

שאלה:

מה יחסך כלפי דברי המדענים שכנראה נמצא הגן המרכזי הגורם לדיכאון, ובקורב ימצא הגן הגורם לנטייה הדתית, וכן הגן המרכזי המשפיע על האינטליגנציה? איך דברים אלו מתיישבים עם יסודותיהם של האמונה בכלל ושל הבחירה החופשית והשכר והעונש בפרט? מהי ההתייחסות ההלכתית לעיסוק בהנדסה גנטית?

תשובה:

קשה להעלות על הדעת שיש גן של דתיות, אך אם יוכיחו זאת אי אפשר יהיה להכחיש את המוחש. על כל פנים, יש מקום לדון בענין מצידו המחשבתי ומצידו ההלכתי.

א. היבט מחשבתי

אין כלל סתירה בין הרכוש הגנטי של האדם, הקובע בו תכונות מסוימות, לבין הבחירה החופשית. הרמב"ם לימד אותנו שהאדם מצווה לשנות את מידותיו לטובה על פי הפסוק 'והלכת בדרכיו' (הלכות דעות פ"א הל' ה-ו), ועם זה "כל הדעות יש מהן דעות שהן לאדם מתחילת ברייתו לפי טבע גופו" (שם ה"ב). למשל הוא מונה "אונן" (שם א), שזו כעין נטייה לדיכאון. כמו-כן הוא כותב שאדם יכול להיוולד מוכן "לגרוס ולזכור ולהבין", מה שדומה לאינטליגנציה, ויש אדם שנוולד בלי נטייה זו אך אם יתאמץ יגיע לחכמה. לעומת זאת, אף המוכשר, אם יתעצל לא יגיע לכולם (שמונה פרקים תחילת פרק ח), ולפום צערא אגרא. ובתפארת ישראל על המשנה בסוף קידושין מביא סיפור שמששה רבינו נולד עם מידות רעות אך התגבר על טבעו; אמנם הרבה ערערו על אמיתות סיפור זה, אך ודאי נכון הוא – גם אם לא ביחס למשה! לכן, לו יצויר שעל ידי הנדסה גנטית ישופר אופיו של אדם, ריבונו-של-עולם יצפה ממנו שיתרומם עוד יותר. משל לאדם המקבל תרופה מרגיעה המשפרת את אופיו, בזה לא ייפטר מן העבודה

1. משה רבינו נולד בסגולה עליונה מטבעו, אך טיפס עוד יותר לעילא ולעילא (ראה עין אי"ה ברכות פ"א ס" קמד).

לשפר את אופיו, אלא יצטרך לעלות מעלה מעלה, כשלא יצטרך לכלות את כוחו לגבור על יצרים נמוכים.

וכבר כתבו חז"ל שהכל בידי שמים חוץ מיראת שמים, והמלאך הממונה על ההריון נוטל את הטיפה, מעמידה לפני ריבונו של עולם, ואומר לפניו 'ריבונו של עולם, טיפה זו מה תהא עליה, גיבור או חלש, חכם או טיפש' (נידה פרק כל היד, דף טז, ב), משמע שאינטליגנציה כבר קבועה בחומר הגנטי של טיפת הזרע. אך כאמור, אם אדם לא ינצל פוטנציאל זה, הוא יישאר סכל. לעומת זה אם אין לו פוטנציאל, אך הוא יתאמץ הרבה, יצליח, שנאמר: עדות ד' נאמנה מחכימת פתי.

אננם לכאורה קשה, כי הרמב"ם כותב: "אל יעבור במחשבתך דבר זה שאומרים טפשי אומות העולם ורוב גולמי בני ישראל שהקב"ה גוזר על האדם מתחילת ברייתו להיות צדיק או רשע. אין הדבר כן, אלא כל אדם ראוי לו להיות צדיק כמשה רבינו או רשע כירבעם או חכם או סכל" (הלכות תשובה פ"ה ה"ב), משמע שהחכמה בידי האדם. בעל הגהות מיימוניות (שם אות א) שאל על כך את המהר"ם מרוטנבורג בהיותו בבית הסוהר: "ובמגדל אינזישהיים תירץ לי מורי רבינו דפירוש [דברי הרמב"ם שכל אדם יכול להיות חכם או סכל הוא] לאחוז בחכמה או בסכלות, ובפרק כל היד היינו לעשות לו לב חכם או טיפש". כלומר, התכונה היסודית היא מן השמים, אך לאדם יש בחירה חופשית אם להתנהג בחכמה או בטיפשות, וכן אם להיות בעל חכמה של יראת שמים.

גם הגאונים (אוצה"ג שבת סי' תעז) כתבו, ביחס לדטרמיניזם האסטרוטובולוגי, שיש שני סוגי איצטגנינים; מהם אומרים שכל תנועות האדם ואפילו רחשי ליבו תלויים במזל ואין לשנותם כלל ולא לגרוע – וזו ודאי כפירה בבחירה החופשית, ומהם אומרים שרוחו ונפשו של אדם הם למעלה מן הכוכבים והמזלות ויכול הוא לשנות מה שהמזל גרם, או שהקב"ה ברא באדם יכולת לכוף את יצרו שנגרם על ידי המזל.

גם תכונות רעות של נטיה לחוסר יראת שמים יכולות להיקבע בטיפה בשעת התחברות הורים שאינם נוהגים בקדושה (נדה כ, ב). אך גם ענין זה ניתן לתיקון על ידי עבודת התורה והמצוות, ואפילו ממזר תלמיד חכם קודם לכהן גדול עם הארץ (הוריות יג, א). הרי שהתוכן המוסרי גובר על התוכן התולדתי. והוא הדין לו יצוייר שימצאו שקיים גן של "דתיות".

ויסוד הכל הוא 'תמים תהיה עם ד' אלוֹקֵיך'.

ב. היבט הלכתי

שאלת היתר העיסוק בהנדסה גנטית היא חדשה בעולם ההלכה, והיא גם כבדת משקל ביותר; אלו הם שני נימוקים, שכל אחד מהם דיו כדי לחייב שהוראה זו לא תהיה נתונה ביד כל אחד, אלא רק בידי גדולי הדור.

אמנם הרמב"ן כתב על הפסוק 'ומלאו את הארץ וכבשוה' (בראשית א, כח) – 'נתן להם כח וממשלה בארץ לעשות כרצונו בבהמות ובשרצים וכל זוחלי עפר, ולבנות ולעקור נטוע, ומהרריה לחצוב נחושת'. אך גם בזה לא הכל מותר, שהרי התורה אסרה כלאיים, וספר החינוך (מצוה סב) נימק שיש בכך שינוי מעשה האל בדומה לכישוף, וכן הוא לגבי איסור בשר בחלב (מצוה צב). ולא עוד אלא שכל זה אמור לגבי דומם, צומח וחי, ולא באדם. ולא באנו כאן לדון שמא יש בהנדסה גנטית משום איסור כלאיים (עי' נשמת אברהם כרך ד חו"מ סי' תכה)², אלא באנו להעיר על כך שלא כל התערבות בטבע מותרת. גם לא באנו לדון מדין גזרה, שהרי אין זה פשוט לגזור גזירות חדשות³ וברצוננו רק לברר אם הדבר אסור מעיקר הדין.

שמה תאמר: איפה כתוב בפירוש בתורה שהנדסה גנטית אסורה? לכאורה כל מה שאינו אסור הינו מותר, וכל המוציא מכלל ההיתר עליו הראיה; כמו שכתב בעל תפארת ישראל (תפא"י ידים פ"ד מ"ג אות כז): 'שכל דבר שלא נדע טעם לאוסרו מותר הוא בלי טעם, דלא הזכירה התורה דברים המותרים כולם, רק דברים האסורים'!

אך רפואה הינה יוצאת מן הכלל, ושמה בה כל הבא להתיר עליו הראיה. שהרי חז"ל דרשו דרשה מיוחדת (ב"ק פה, א) 'ורפא ירפא – מכאן שנתנה תורה רשות לרופא לרפא', ולכאורה מה ההוה-אמינא? הרי יש לאו של 'לא תעמוד על דם רעך' גם על כל צרה שבאה מן השמים, וכן יש עשה של השבת אבידת גופו? אלא כתב הרמב"ן עצמו (תורת האדם, שער הסכנה) שאין לך ברפואות אלא סכנה, מה שמרפא לזה ממית לזה, וזהו שאמרו טוב שברופאים לגהינום. לכן צריך רשות. עד כדי כך, שרבי אברהם אבן עזרא (שמות כא, יט) חילק בין 'מכות ופצעים שייראו בחוץ' שניתן לאדם לרפאות, לבין 'כל חולי שהוא מפנים בגוף – בידי השם לרפאותו'. ואם כי אין הלכה כמותו, מכל מקום למדנו מדבריו שלא בהכרח יש רשות לכל דבר. וכן מרן הרב קוק כתב (שו"ת דעת כהן סי' קמ, עמ' רס) 'שכל עיקרי הרפואה אינם מבוררים כל כך, ואין ידוע בבירור אם אין הנחותיהם מסופקות, על כן הוצרך לנתנית רשות, שמ"מ אין דרך אחרת לפני בני אדם'.

2. וביחוד לא מצאנו איסור כלאיים באדם לבד מנישואין של יהודי עם נכרית, וכאן אין זה קשור לנישואין.

3. עי' בדברי פרופ' אברהם שטינברג באנציקלופדיה הלכתית-רפואית ביחס להפריה חוץ גופית, מהדורה ראשונה, כרך ב עמ' 125-127 (מהדורה שניה, כרך ב עמ' 842-844).

ועוד כתב (עולת ראי"ה ח"א עמ' שצ) שאיננו מכירים כל כוחות הגוף והנפש, 'ואם כן אף אם ירפא במקצוע האחד הצר והקצר, אולי גורם השינוי הזה קלקולים רבים בעבר אחר, שהם שקולים כנגד התועלת היוצאת מרפואתו. על כן הוצרכה רשות להינתן לרופא לרפאות, בהיותו בקי במקצוע, ואין לו לחכם אלא מה שעניו רואות'.

אם כן, מנין שבהנדסה גנטית ניתנה רשות לרפא, וכי היא בגדר של מה ש'ענינו רואות'? קל וחומר שאין היתר לשכפול גנטי.

וכבר הזהירו רבותינו בדרשתם על הפסוק (בראשית לו, כד): 'ואלה בני צבעון ואיה וענה, הוא ענה אשר מצא את הימים במדבר ברעותו את החמורים לצבעון אביו'. – 'ימים – פרדים, הרביע חמור על סוס נקבה וילדה פרד... ולמה נקרא שמם 'ימים'? שאימתן מוטלת על הבריות, דאמר ר"ח: מימי לא שאלני אדם על מכת פירדה לבנה וחיה' (רש"י שם, מהגמ' בפסחים נד, א). הרי שסכנה יכולה להיות טמונה בכל הניסויים האלה.

ואף מהפריה חוץ גופית מאוד חשש הגרא"י וולדנברג לאן עלולים הדברים להגיע (עי' ציץ אליעזר חלק טו סי' מה). גם הגר"ש גורן הסתייג מהנדסה גנטית, ישש בה שליטה מסוכנת וסכנה לצביון המין האנושי, וכן בעיה של אבהות ואמהות משותפות לוולדות של התורמים השונים'.

ואף אם נוכיח שגם בכגון אלה נתנה התורה רשות לרופא לרפא, בוודאי שלא נוכל להשתמש בהיתר זה לענייני 'שיפור הגזע' וכד'. ובדומה לזה שלל הגרא"י וולדנברג ניתוח פלסטי, וכתב: "יש מקום גדול לטענה שלא על כגון דא נתנה תורה רשות לרופא לרפאות" (ציץ אליעזר חי"א סוס"י מא), כיון שאין כאן רפואה, אלא מין ייפוי. אמנם יש פוסקים שהתירו ניתוח פלסטי מפני היתחו סילוק צער, אך הבאנו את הדברים כדי להראות שלא בכל דבר ניתנה הרשות לרופא לרפאות, וכן הוא גם בנידון דידן שאין כאן רפואת חולה.

העולה מכל האמור הוא, שאם יסכימו גדולי ישראל, אפשר יהיה אולי למצוא היתר במקרים בודדים של שעת דחק גדולה, כדי להציל את הוולדות מבעיות קשות.

רופא כל בשר ירפאנו רפואה שלמה במהרה.

מקור: אסיא סא-סב, עמ' 43-46, 1998